

4. Клизовский А. И. Психическая энергия. – Днепропетровск: 1993.
5. Тихоплав В. Ю., Тихоплав Т. С. Кардинальный поворот. – Санкт-Петербург: ИД «Весь», 2004.
6. Холодная М. А. Психология интеллекта. – С. Петербург: 2002.

Аннотация

В статье рассматривается явление влияния архитектурной формы на психику человека, осуществляемое на «тонких» уровнях организации материи. Освещен энергоинформационный аспект архитектуры с ее постановкой в контекст основного кибернетического принципа «прямой сигнал – обратный сигнал». Архитектура ставится в сравнение с живым организмом, который активно развивается и при потере информационного равновесия может выйти из-под контроля, что может принести вред развитию человеческой цивилизации.

Abstract

The article deals with the phenomenon of architectural form of influence on the human psyche exercised "thin" levels of organization of matter. Highlighted energy-architectural aspect of its formulation in the context of basic cybernetic principle of "direct signal - feedback signal". Architecture is compared to a living organism, which actively develops and loss of balance information can get out of control, that could harm the development of human civilization.

УДК 72.025.4

М. І. Орленко,
*президент корпорації «Укрреставрація»,
кандидат технічних наук*

ІСТОРІЯ УСПЕНСЬКОГО СОБОРУ КИЄВО-ПЕЧЕРСЬКОЇ ЛАВРИ – ГОЛОВНОЇ СВЯТИНИ СХІДНОГО ПРАВОСЛАВ'Я

Анотація: описана історія будівництва, будівельні періоди і архітектура головної святині східного православ'я – Успенського собору Києво-Печерської Лаври.

Ключові слова: Успенський собор, православна святиня, історія, архітектура.

У кожного народу, кожної нації є свої одвічні, сакральні символи, без

яких їх просто важко уявити. Україна і наш сивочолий Київ, їх історія невіддільні від Свято-Успенської Києво-Печерської Лаври (рис.1).

Рис.1. Успенський собор (фото поч. ХХст.)

Святині, що дев'ять з половиною століть тому постала на Печерських пагорбах, православне християнство зобов'язане тим, що за свою майже тисячолітню історію, впродовж життя тридцяти людських поколінь, вона була його форпостом та осередком активного поширення Божого слова на східнослов'янських землях (рис.1).

Протягом багатьох століть найвеличнішою святиною Лаври, Києва і всього православ'я був і знову є Успенський собор – Дім Пресвятої Божої Матері, куди спрямовуються серця і шляхи мільйонів прихожан, паломників і туристів [1, 2, 3, 4].

Як сказано в Києво-Печерському патерику, сама Богородиця привела майстрів з Царгорода на Дніпрові кручі, де стояв Печерський монастир, і звеліла збудувати тут храм, який був освячений саме в річницю століття введення християнства на Русі [2, 3, 4].

Легенда про будівництво Успенського собору детально описана в “Києво-Печерському Патерику”. “Прийшло з Царгорода четверо майстрів церковних,

мужів вельми багатих, у Печеру до великого Антонія та Феодосія, кажучи: “Де хочете закласти церкву?” Вони ж відповіли їм: “Де Господь місце нарече!”. Ті ж кажуть: “Коли ж пророкували смерть свою, чому ж, місця не призначивши, стільки золота дали нам?”

В розділі “Слово про прихід майстрів церковних із Царгорода до Антонія і Феодосія” розповідається, як прийшли до святих Антонія і Феодосія четверо візантійських будівничих і розповіли дивну історію. Кожний з них рано-вранці на сході сонця, коли вони спали в своїх домівках, побачив вродливих янголів, які промовили: “Зве вас цариця до Влахерни” (тобто до церкви Богородиці у Влахернах в Константинополі). Будівничі “пішли, взявши з собою друзів та родичів своїх, і разом усі зійшлися, й усі слова Богородиці чули, й усі свідками були. І побачивши в церкві царицю, оточену безліччю воїнів, поклонилися їй”. А вона промовила до них: ”Хочу побудувати собі церкву на Русі, в Києві, і велю вам це зробити. Візьміть золота собі на три літа”, і розповіла, що будівничі повинні прийти до Антонія і Феодосія Печерських. Богородиця сказала:” Сий, Антоній, тільки поблагословивши, відходить од світу цього навіки, а Феодосій – на друге літо по ньому одійде до Господа. Ви ж візьміть скільки треба золота, а вшаную вас тим, чого не може дати ніхто: дам вам те, про що вухо не чує, і на думку людині не спадає. Прийду й Сама дивитись церкву і в ній хочу жити”, дала майстрам мощі шести мучеників Артемія і Полієкта, Леонтія, Акакія, Арефи, Якова та Федора, і сказала: ”Сіє покладіть в основу”. “І сказала до нас: ”Вийдіть назовні і побачте розміри її”. І побачили церкву в повітрі”. Перед очима вражених майстрів назовні в повітрі постало зображення церкви, аби знали вони, як її будувати. “І, повернувшись, поклонилися їй і питаємо: “О, пані, а яке ім’я дати церкві?” Вона ж відповіла, що “в Своє Ім’я хочу назвати”. Вона ж сказала: “Богородична буде!”

З рук Богородиці отримали грецькі майстри і намісну ікону, вона ж розповіла їм, за яким мірилом її будувати, і побачили вони Антонія і Феодосія, і отримали з їх рук золото за роботу. ”Греки ж клятвено твердили, що “не лише од ваших рук золото взяли перед багатьма свідками, а й до корабля з ними вас провели. І по від’їзді вашому ще місяць пробули, збираючись у путь. А сьогодні десятый день, як покинули Царгород. Запитали у Цариці про розмір церкви, а вона й каже нам: “За міру поклала пояс Сина Мого, за Його велінням”.

Вислухавши уважно греків, промовив святий Антоній, що благословенний прихід їх, оскільки сама Богородиця привела їх до Києва, а Антоній та Феодосій насправді ніколи не виїздили з свого краю, отже, все, що бачили майстри, то було Боже видіння. І одказав Антоній: “О, чада, великої благодаті Христос сподобив вас, бо ви є вершителями Його волі...Благословенний прихід ваш, і добру супутницю маєте, сію чесну ікону

Госпожину. І та віддала вам, як обіцяла, те, що вухо не чує і на думку людині не спаде: того ніхто не може дати крім Тої й Сина її, Господа Бога і Спаси нашого Ісуса Христа, чий пояс і вінець від варягів принесений був, мірою виявившись ширини й довжини, та висоти тої пречесної церкви...

Греки ж зі страхом поклонилися святим і кажуть: “Хочемо побачити місце церкви”. Антоній же і каже: “Три дні будемо молитись і Господь явить нам”.

І тієї ночі, як молився він, явився йому Господь, кажучи: «Отримав ти Благодать переді Мною».

Для того, аби визначити місце для нової церкви, три ночі молився святий Антоній. Одного дня на всій землі була роса, а на місці майбутньої церкви – сухо, другого дня вся земля була суха, а на місці майбутньої церкви – роса, «третього ж дня, ставши на місці тому, помолився і благословив місце те, і зміряв золотим поясом ширину й довжину. І, звівши руки до неба, сказав Антоній голосно: “Послухай мене, Господи, послухай мене! Щоб зрозуміли всі, що Ти хочеш цього!” І зразу спав вогонь із небес, і спалив усі дерева та тернину, і, росу висушивши, просіку сотворив, подібну до рову. Ті ж, що були зі святим, упали, як мертві.

І звідти початок тої Божественної церкви”.

Богородична церква була закладена в 1073 році. Сам князь Святослав, син Ярослава Мудрого, своїми руками копав рів під фундаменти і надав щедрі пожертви на новий храм, ще 100 гривень золота.

Багато чудес супроводжувало будівництво Богородичної церкви, збудованої з використанням золотого пояса Шимона. Через десять років після смерті святих Антонія та Феодосія прийшли до ігумена Печерського монастиря Никона іконописці з Царгорода і розповіли те, що святі Антоній і Феодосій заплатили їм золото і найняли розписати церкву. “Прийшли з того ж Богохранимого града Костянтинового до ігумена Никона писці іконні, кажучи: «...хочемо з тобою судитися: нам показували малу церковку. І її розписувати підрядились перед багатьма свідками. А ця церква занадто велика. Ось, візьміть ваше золото, а ми повернемось до Царгорода!” І відказав ігумен: “Які з себе були ті, котрі найняли вас?” Писці ж описали вигляд та образ, і імена назвали Антонія та Феодосія! І каже їм ігумен: “О, чада! Не можу вам показати їх, бо ще десять років тому пішли зі світу цього, і, непрестанно молячись за нас, невідступно охороняють цю церкву і оберігають свій монастир, і думають про насельників його”. І, почуши це, греки вжахнулись відповіді; привели чимало інших купців, греків та обезів (грузинів), котрі разом із ними їхали. І сказали: “При них підряджались, взявши золото з тих рук! А ти не хочеш нам показувати їх. Коли ж представились, то покажи нам образ їхній, аби і ці бачили, чи ті є.”

Тоді ігумен виніс перед ними їхню ікону. Побачили ж греки та обези образи їхні й поклонилися, кажучи, що “воістину! Віруємо, що живими є й по смерті, і можуть допомагати та рятувати, і заступатись за тих, хто вдається до них!”. І подарували монастиреві мусію (смальту), яку привези на продаж. Нею оздобили Святий Вівтар.

Побачивши “церкву цю на висоті”, іконописці “розгнівавшись, що занадто велика є, хотіли повернутись вниз до гирла”, а згодом додому, незадоволені платнею, але “тої ж самої ночі була буря велика на ріці (на Дніпрі)...опинилися біля Треполя, і лодія сама йшла проти течії, ніби якась сила тягла її. Наступної ночі знову бачили цю церкву і чудесну ікону намісну, котра казала нам: ”Люди! Чому дарма метаєтесь, не корячись волі Сина Мого та Моїй? Коли Мене і не послухаєтесь, і втекти захочете – всіх вас взявши, та й з лодією, поставлю в церкві Моїй. І знайте також те, що звідти не вийдете, але тут, у монастирі моєму, постригшись, і життя своє закінчите. І я вам дам милість у майбутньому віці задля його засновників Антонія та Феодосія!” ...назавтра, вставши, хотіли тікати вниз, і багато трудилися, гребучи, а лодія вгору йшла супроти того.... Підкорившись волі та силі Божій, віддалися їй, і скоро під монастирем сама лодія пристала”.

Покаялись в гріхах іконописці і залишились в Печерському монастирі. “І по тому вони життя своє закінчили в чернецтві у Печерському монастирі і покладені у своєму печерному притворі”.

Як сказано в “Києво-Печерському Патерику”, золотим поясом Шимона пізніше був зцілений князь Володимир Мономах, який, одужавши, за цим божественним мірилом і зразком побудував церкву в Ростові. “Тоді Володимир хворів, і тим поясом золотим обкладений бувши, негайно здоровим став...” Син же Володимира Мономаха Георгій збудував за таким же мірилом церкву в Суздалі.

Як писав в 1826 році Київський митрополит Євгеній Болховітінов, “После заложения храма в 1073 г. строительство собора началось лишь в 1075 г... В 1083 году пришли иконные писцы...; а греческие купцы тогда же привезли и мозаику на украшение церкви...” [4, стор.17].

Успенський собор став першою кам’яною спорудою Києво-Печерського монастиря. Закладений у 1073 році, він був зведений протягом трьох будівельних сезонів у 1075-1077 роках, будівництво завершилось 3 липня 1077 року, а 14 серпня 1089 року собор освятили. Собор являв собою трьохнавний шестистовпний однобанний хрестовокупольний храм, яскраво оздоблений всередині. План собору мав форму витягнутого зі сходу на захід прямокутника розміром 32,4 x 21,6 метра, з трьома напівкруглими виступами (апсидами) з східного боку. Внутрішній простір поділявся трьома парами

стовпів на три повздовжні і чотири поперечні частини, що відповідало членуванню зовнішніх стін споруди пілястрами. Стовпи з'єднувалися між собою і з стінами за допомогою підпружних арок, на які спиралися склепіння і барабан бані. Висота собору в центральній частині досягала 43 метрів.

На думку дослідника К.В. Шероцького, “боковыя апсиды первоначально были несколько ниже, а тепер надстроены до высоты средней апсиды; под крышей сев. апсиды сохранился след древней конхи, над которой заметна также зубчатая арка, что над окнами купола; апсиды украшены теперь богатыми карнизами, лепными орнаментальными фризами и сплошь залеплены узорами... главная апсида в древности имела рельефные изображения Богородицы и стоящих по ея сторонам Архангелов... вверху древние – средняя глава и купол над Предтеченским приделом” [4, стор.37]. “В северо-западном приделе всю древнюю церковь Предтечи теперь занимает один алтарь; в нем 4 столба...и три апсидки...с хор Великой церкви сюда ведет древняя дверь; в восточной стене в верхних частях апсид пробиты входы в придел Преображения; снизу вела сюда лестница, ныне находящаяся под полом; на западной и южной стенах видны заделанные окна; в парусах – голосники, т.е. кувшины для лучшего резонанса и для облегчения тяжести купола” [4, стор.37].

У 1082-1089 роках інтер'єр храму розписали фресками і прикрасили мозаїкою, підлога, поручні були з червоного шиферу. Крім грецьких майстрів, живописні роботи в соборі виконував і молодий тоді київський іконописець Алімпій. Правда, при дослідженні інтер'єру Успенського собору наприкінці ХІХ ст. ніяких слідів фресок або мозаїк не знайшли, цілком імовірно, що після пожеж 1718 року весь тиньк був замінений новим. Іконостас мав вигляд мармурової різьбленої перегородки. Успенський собор став зразком, за яким протягом багатьох років споруджувалися храми на Русі. Так, в Києві саме за цим зразком було зведено собор Михайлівського Золотоверхого монастиря.

В 1826 році Київський митрополит Євгеній Болховітінов опублікував “Краткое историческое описание Киево-Печерской Лавры”, де детально описав долю Успенського собору протягом його існування. Дослідник О. В. Сіткарьова наводить його описи, які переважно стосуються будівництва та ремонтів собору. Є.Болховітінов повідомляє, що в 1096 році половці пограбували монастир і підпалили Успенський собор, а згодом собор було відбудовано коштом київських князів [4, стор.17]. В 1151 році Києво-Печерський монастир знов пограбували – спочатку торки і берендеї під керівництвом Юрія Долгорукого, а в 1169 році – під керівництвом його онука князя Мстислава [4, стор.18]. В 1203 році монастир грабували половці, очолювані князями Михайлом і Ярославом Всеволодовичами [4, стор.18]. Під час татаро-монгольської навали 1240 року згідно свідчень Київського Синописа,

пограбували і спалили Печерський монастир, і “самую Небеси подобную Церковь Пресвятыя Богородицы Печерскую оскверниша, от всего украшения обнажиша и Крест с головы Церковныя златокованный сняша, а верх до полу – Церкове по окна повелением проклятого Батыя испровергоша; такожде и верх Олтаря великаго по перси иконы Пресвятыя Боородицы избиша” [4, стор.18].

В 1399 році татаро-монгольський хан Тимур-Кутлук, який напав на Київ, змусив монастир заплатити викуп 30 карбованців сріблом, аби уникнути пограбування. В 1416 році інший хан – Едигей – спалив Печерський монастир [4, стор.18].

О. В. Сіткарьова посилається на перший історико-археологічний опис Успенського собору, зроблений митрополитом Київським і Галицьким священноархімандритом Києво-Печерського монастиря Самуїлом Миславським у співавторстві з Феофаном Шияновим, ця праця має назву “Краткое описание Киево-Печерской Лавры” (1795). Спираючись на інформацію з Київського синопису, Миславський наводить свідчення про руйнування храму [4, стор.16]. В 1482 році кримський хан Менглі-Гірей спалив Печерський монастир, і Успенський собор знаходився в запустінні до другої половини XVI століття. Згідно досліджень 1886 року кафедрального протоієрея Києво-Софійського собору П. Г. Лебединцева, “храм на початку XVII ст., як і в давнину, був одноглавим з трьома абсидами на сході. Друга баня була над Предтеченським боковим приділом.

З північного і південного боків церкви було розташовано пізніші низькі прибудови “у вигляді наметів”. “У наметі, що знаходився спереду південних дверей Великої церкви, була церква св. Іоанна Богослова, а у наметі позаду тих дверей, де нині ризниця лаврська, був боковий приділ во ім’я святителів Василя Великого, Григорія Богослова та Іоанна Златоустого. З двох прибудов на північному боці в західній, що прилягала до Предтеченського бокового приділа, була усипальня панів Єльців з церквою, а передня, або східна, правила за спільну усипальню...Були дві невеликі прибудови і з західного, лицьового боку Великої церкви, також у вигляді наметів, з двосхилими дахами і з хрестом угорі; призначення їх невідоме, очевидно, це були надгробки знатних осіб”.

Далі Лебединцев пише: “Після 1638 року, найімовірніше при митрополиті Петрі Могилі (1644 р.)...Велика печерська церква набрала ошатнішого вигляду з 5 куполами, з малою банькою на фронтоні спереду головного купола, а під хрестом цього купола, на шийці, надбудована мала баня”.

Наступні зміни в архітектурі церкви, на думку Лебединцева, відбулися в останній чверті XVII ст., коли до неї було прибудовано “на південно-західному куті боковий приділ на всю її висоту, який за розміром відповідав Предтеченському боковому приділу,... завдяки чому церква набула

рівномірнішої форми”... в такому вигляді велика лаврська церква залишалася до 1718 р.” [4, стор. 27].

“1718 года со всеми иконами, сосудами, ризницею, и всеми вещами сторела...Попечением и ревностию Архимандрита Иоанникия Сенютовича церковь паки возобновлена...Освящена 1729 года Преосвященным Архиепископом Киевским Варлаамом Ванатовичем” [4, стор.16]. “Все пристройки, бывшие в виде отдельных палаток или часовен с западной, северной и южной ее стороны сломаны; на место их как на западной стороне, вправо от входных дверей, так и на сторонах северной и южной, сделаны двухэтажные пристройки в уровень с древними стенами церкви, с закруглениями на восточной стороне, и вверху по краям кровли с 3-х сторон поставлены каменные щиты, украшенные живописью и лепными орнаментами” [4, стор.28]. “Таким образом, северной стороны, на месте двух малых церквей...устроен в нижнем этаже придел во имя св.архидиакона Стефана, а в верхнем этаже церкви – придел во имя Преображения Господня; с южной стороны на месте также малых двух каплиц устроены в первом этаже два придела: Трехсвятительский, обращенный впоследствии в ризницу, и Иоанно-Богословский – к востоку от южной входной двери, а над ними в верхнем этаже – придел во имя св.Апостола Андрея Первозванного” [4, стор.28]. “Крім названих бокових приділів, на другому поверсі собору на хорах знаходились бокові приділи преподобного Антонія Печерського (справа) і преподобного Феодосія Печерського (зліва). Тут же на хорах у південно-західній частині споруди була лаврська бібліотека” [4, стор.28].

Отже, Лебединцев виділив такі періоди будівництва Успенського собору:

“1) на початок XVII ст. – одноглавий храм, біля північно-західного рогу була Іоанно-Предтеченська церква з однією банею. З північного та південного фасаду знаходились пізніші невеликі низькі прибудови-усипальниці з окремими входами, а також невисокі каплиці з двосхилими дахами біля західного фасаду;

2) після 1638 р. при Петрі Могилі – п'ятикупольний храм;

3) остання чверть XVII ст. – на південно-західному розі прибудований боковий приділ, симетричний Предтеченській церкві. Каплиці на західному фасаді замінили низькою довгою папертю на всю ширину храму;

4) усі прибудови підняті на рівень основного будівельного об'єму. На фасадах влаштовані фронтони. У верхній частині давніх північної та південної стін зроблені арочні отвори. З південного боку над боковими приділами Трьох святителів і Іоанна Богослова збудований боковий приділ святого Андрія Первозванного. З північного боку замість каплиць Єльців і Корецьких на нижньому поверсі облаштований боковий приділ в ім'я архидиакона Стефана, а на другому поверсі – боковий приділ Преображення Господнього” [4, стор.28].

Згідно сучасних досліджень, будівельна історія Успенського собору розподіляється на п'ять основних періодів, а сама історія включає такі етапи:

1073-1077 рр. – загальнобудівельні роботи;

1083-1088 рр. – оздоблення собору фресками і мозаїками;

1089 р. – освячення собору;

1080-1108 – будівництво біля північно-західного кута Успенського собору каплиці в ім'я Іоанна Предтечі;

1230- руйнування храму землетрусом;

1240 – надбудова каплиці в ім'я Іоанна Предтечі;

1240-1482 – багаторазове руйнування татаро-монгольськими ордами монастиря та Успенського собору;

1516 – прибудова на кошти князя Константина Острожського до південно-східного кута собору приділу в ім'я Іоанна Богослова;

1599-1624 – відновлювальні та оздоблювальні роботи при архимандриті Єлісеї Плетенецькому. Прибудова каплиці біля північно-східного кута Успенського собору;

1638-1644 – збудування приділу панів Єльців перед східним фасадом церкви Іоанна Предтечі. Розширення приділів св. Стефана та св. Іоанна Богослова;

1670-1687 рр. – формування Трьохсвятительського та Стефанівського приділів;

1718 – пожежа у Києво-Печерській Лаврі, яка задала величезних втрат Успенському собору;

1722-1730 рр. – відновлення собору після пожежі 1718 р.;

1772-1777 рр. – поновлення та виконання нових розписів;

1893-1901 рр. – ремонтно-реставраційні роботи, повна заміна барокової стилістики на псевдовізантійську;

1923 р. – організація музею на території Києво-Печерської Лаври.

Митрополит Самуїл Миславський наводить такі відомості про розміри та архітектуру церкви після відбудовних робіт 1720-1729 рр.: “Соборная большая Успенія Пресвятыя Богородицы церковь, о седми больших главах, четвероугольная, в длину с олтарем на 21, в ширину с приделами на 20 с половиной сажень, вышиною до кровли 7 сажень, а от кровли с двумя куполами по крест 15 сажень, а всего шириною по крест 22 сажени” [4, стор.16]. За О.В.Сіткарьовою, Милославський перелічив бокові приділи і місця їх розташування, а також звертає особливу увагу на художнє оздоблення інтер'єру мозаїками і іконами на стінах, в соборі були мозаїчні підлоги церковної солеї [4, стор.16].

В документі 1810 року наведено таку характеристику Успенського

собору: "Соборная церковь в Печерской Лавре не имеет своего первоначального вида. Батыево нашествие и пожар 1718-го года совершенно его преобразовали" [4, стор.17].

Митрополит Євгеній Болховітінов повідомив, що" в його часи Трьохсвятительський боковий приділ частково використовувався як ризниця..., з західного боку на правому крилі собору знизу була казначейська комора. Престол в ім'я святого Апостола і архідиякона Стефана був, на його думку, влаштований князями Борецькими. "Средний большой с главою...купол, - писав Болховітінов, – весь вызолочен чрез огонь, прочих же одни главы, а куполы их покрыты листовым червонным золотом. Главы, куполы и вся кровля покрыты медными листами, а перекрыта вновь на новых стропилах в 1822 и 1823 годах". Болховітінов наводить також короткі відомості про монументальні розписи собору.

Праці митрополитів С. Миславського, Є. Болховітінова та інших авторів XVII-першої половини XIX століття мали в основному описовий характер..." [4, стор.18].

Відомо, що під час обстеження Успенського собору в 1826 році, яким керували А. Меленський та М. Єфімов, відбувався ремонт фасадів собору. "Як свідчать архівні документи, будівельники, які виконували в той час ремонт церкви, збили з фасадів споруди "стару штукатурку...до цегли". На східному фасаді бокового приділа архідиякона Стефана при цьому було виявлено наскрізну тріщину, що переходила на арки будівлі" [4, стор.17]. Тоді ж були запропоновані протидеформаційні заходи, які стосувалися влаштування біля фундаменту цегляного контрфорсу, закріплення фундаментів, ліквідації тріщини і викладення кам'яної арки для закріплення склепіння [4, стор.17].

З архівних джерел відомо, що "в 1842 році під час відвідання Києво-Печерської Лаври Микола I звернув увагу на поновлення настінних розписів в Успенському соборі, які виконував ієромонах Іринарх. Імператор помітив непрофесійність робіт, дав наказ про їх припинення і створення спеціальної комісії" [4, стор.19]. Зокрема, до Лаври відрядили академіка Ф.Г. Солнцева, який виконав розрізи Успенського собору з настінним живописом. Ці креслення свідчать не тільки про те, що на час обстеження розписи повністю вкривали стіни, простінки між вікнами та склепіння собору, не тільки про тематику розписів, а й про інтер'єр в цілому і елементи декоративного оздоблення та іконостаси [4, стор.19].

Згідно складеного за завданням Петербурзької Академії мистецтв "Описания Успенской церкви", видно, що на першому поверсі собору розташовувалися комори лаврської бібліотеки, кімнати для зберігання церковного посуду і скарбниці. "Стосовно розмірів церкви повідомляється, що

після пожежі в 1718 році вона була відновлена, “сохранив древнее свое квадратное основание в двадцать сажень с половиной, с углублением посредине в западной стене со входу, которое имеет в длину – 12 1/5 арш., а в ширину – 10 3/4 арш., высоту церкви до свода – 7 саж. Расстояние от свода до креста среднего купола – 15 саж., всего – 22 саж.” [4, стор.21].

Під час ремонту Успенського собору в 1880-1888 роках з його зовнішніх стін був повністю збитий старий тиньк. На цей час, згідно доповіді професора П.О. Лашкарьова, від давньоруського первісного храму зберігалися лише дві вівтарні апсиди – північна і центральна, а південна апсида збереглася лише фрагментарно, також західна стіна до даху, церква св. Іоанна Предтечі. Всі інші частини собору належали до більш пізніх періодів, причому ці частини зводились в різні часи, судячи з конструкцій і матеріалів мурування. Тоді ж були виявлені нові ознаки аварійності будівлі собору [4, стор.25]. “Надзвичайно важливі дані повідомляє П. О. Лашкарьов про куполи собору й Іоанно-Предтеченської церкви, а також про стародавнє декоративне оформлення їх фасадів”, зазначаючи при цьому, що за взірць бралися древні бані, зокрема, верх церкви св. Іоанна Предтечі. “От последнего (храма) заимствована зубчатая над окнами арка, отличающая фонари куполов на Великой лаврской церкви... Несомненно, что рядом таких же зубчатых арок заканчивались и древние стены церкви с северной, западной, южной сторон, и такие же зубчатые арки выступали со стороны восточной над кровлями сводов алтарных абсид” [4, стор.25]. Можливо, “вивершення барабану було не карнизне, а арочне, як у Софійському соборі в Києві” [4, стор.26].

“У 1893 р. проводився черговий капітальний ремонт собору, під час якого було повністю оббито тиньк в інтер'єрі пам'ятника на внутрішніх стінах, стовпах, склепіннях та арках храму. Для огляду пам'ятника було створено спеціальну комісію, до складу якої входив архітектор В. М. Ніколаєв.” [4, стор.30]. Тоді ж проводилось детальне обстеження конструкцій та будівельних матеріалів собору, стан конструкцій та декоративного оздоблення Успенського собору. “Під час ремонту храму в 1898 р. під підлогою на хорах бокового приділа преп. Антонія під “сложенной из кирпича печуркой” були “найденны оловянные сосуды с золотыми и серебряными монетами, на сумму свыше 50000 рублей” [4, стор.32]. “Ця знахідка викликала гарячу дискусію про ступінь руйнування Успенського собору під час пожежі 1718 року” [4, стор.32].

Наприкінці XIX - на початку XX століття з'явилося багато нових публікацій про історію Успенського собору, були опубліковані іконографічні та текстові документи, ілюстрації з старих лаврських видань 1606-1721 рр., старі альбоми малюнків Києва, в т.ч. і види Києво-Печерської Лаври. Точилися наукові дискусії щодо вигляду Успенського собору в різні історичні періоди.

Ставлення до перебудов собору на початку ХХ ст. у деяких дослідників ХХ ст., таких як В. Січинський, було негативним: “церкву сильно переремонтовано знадвору в 1879-1880 рр. і зсередини в 1883-1901 рр. і тоді-то, коли наймодерніші реставратори ніби “возобновляли древний вид”, загинув головний портал церкви, бо замість нього приставлено дешевенький скляний тамбур “для удобства”; наново обтінковано мури церкви і тим ушкоджено барокову ліпну декорацію. Але найбільше спустошень зробили всередині церкви. Тут цілковито повикидали ліпні роботи, як “один из самых резких и нежелательных следов латинского влияния” [4, стор.41].

В 1918 році внаслідок артилерійського обстрілу Успенський собор зазнав пошкоджень [4, стор.46]. В 1919 році внаслідок розпочатих робіт з інвентаризації та опису церков з метою визначення їх історико-художньої цінності проводилось обстеження та фотофіксація Успенського собору [4, стор.46]. Цей період позначився підвищенням рівня дослідження собору, зокрема в 1937 році під керівництвом І. В. Моргилевського “було проведено спеціальні поглиблені архітектурно-археологічні дослідження й обміри Успенського собору” [4, стор.46, 47].

Дослідження Моргилевського були перервані у зв’язку з Великою Вітчизняною війною”[4, стор.47].

Рис.2. Руїни Успенського собора (фото 1946 р.).

Під час тимчасової окупації Києва фашистами в 1941-1943 роках 3-го листопада 1941 року Успенський собор було підірвано (рис.2). “Відносно того, хто зруйнував Успенський собор, існують різні думки, викладені у низці публікацій” [4, стор.52]. Під час окупації з Успенського собору до Німеччини було вивезено срібні Царські Врата, 120 срібних риз, срібні оправы-прикраси вівтаря і жертовника, Євангелія в срібних оправах тощо, причому вдалося повернути лише незначну частину вивезеного [4, стор.52]. “В жовтні 1942 року фашистами було створено спеціальну “контору”, яка займалась розбиранням зруйнованих споруд, у т.ч. Успенського собору. Переважно з руїн витягувались придатні для подальшого використання будівельні матеріали: мідь з куполів, облицювальні плити з природного каменю, дерев’яні вироби тощо” [4, стор.52].

Після закінчення Другої Світової війни було відновлено діяльність Києво-Печерського заповідника і організовано роботи з розбирання завалів зруйнованих будівель на території Верхньої Лаври [4, стор.52]. В 1945 році архітектурна майстерня, якою керував професор М.М. Дьомін, виконала обміри для складання кошторисів на роботи [4, стор.52]. Вже в перші повоєнні роки реставратори розробляли методи відбудови зруйнованого собору, зокрема відомі реставратори П. Д. Барановський і Д. П. Сухов пропонували “використати при відновленні собору не лише стіни храму, що збереглися, але й усі вцілілі великі блоки, органічно включивши їх в заново відновлені будівельні обсяги” [4, стор.53].

“У листопаді 1945 р. в Управлінні справами архітектури при РНК УРСР було розглянуто результати обстеження руїн собору, виконані інженерами П. Г. Гришиним і Л. К. Любимовим. У грудні того самого року були виконані відповідні розрахунки і складений проект укріплення Іоанно-Богословського бокового приділа й південної абсиди давнього осередку храму” [4, стор.53]. Проводились роботи з розбирання руїн собору, а у вересні 1946 року під керівництвом професора Л. Г. Леонтовича було виконано підрахунки обсягів завалів Успенського собору, які залишилися після розбирання руїн собору в 1945 році. [4, стор.53]. В 1945 році співробітники Києво-Печерського заповідника здійснювали архітектурно-археологічне дослідження собору. Тоді ж розроблялося проектне завдання на реставрацію Іоанно-Богословського приділу і вівтарної частини південної нави, а восени 1946 року був розроблений і затверджений відповідний проект [4, стор.53]. “З 1946 по 1948 рік було розчищено від завалів Іоанно-Богословський боковий приділ, південну частину собору XI ст. і прибудову, в якій була розташована ризниця” [4, стор.54]. Протягом 1946-1949 років були зроблені відповідні доповіді і наукові публікації, в яких висвітлювалась історія Успенського собору [4, стор.55]. В 1947-1948 роках було вивезено більшу частину завалів, а в 1951 році та в

червні-жовтні 1952 року розпочався наступний етап архітектурно-археологічних досліджень під керівництвом М. В. Холостенка [4, стор.55]. В 1954 році частково розібрали руїни в напрямку з заходу на схід. В повоєнні роки в основному тривали наукові дослідження будівельних матеріалів та конструкцій Успенського собору, які базувалися на проведених натурних обстеженнях, фотофіксації та лабораторних дослідженнях зразків, що дозволило класифікувати зразки плінфи, тиньк, розчини. В 1955 році були опубліковані результати досліджень попередніх років. Отже, обстеження 1945-1954 років дозволили збагатити знання про будівельну техніку і будівельні матеріали давньоруського періоду.

3 липня 1962 року протягом року тривав останній період розбирання завалів Успенського собору, що дало змогу визначити стан збереження конструкцій собору, виявити аварійні деструктивні ділянки, зразки будівельних матеріалів, а також продовжились обмірні і науково-дослідні роботи. В 1963 році було розроблено два варіанти проекту консервації руїн Успенського собору, на основі яких підготували “пропозиції щодо консервації об’єкта, які були реалізовані в 1965-1967 роках” [4, стор.73].

Як зазначає О.В. Сіткарьова, в 1962-1964 роках “намітився перехід від суто консерваційних робіт до розв’язання комплексного завдання відновлення собору” [4, стор.76].

Відповідно до Постанови Ради Міністрів УРСР “Про заходи щодо поліпшення роботи Києво-Печерського держаного історико-культурного заповідника” 1969 року протягом 1969-1972 років тривали розкопки руїн і натурні дослідження [4, стор.76], також тривали дискусії щодо первісної об’ємно-просторової композиції Успенського собору.

“У 1980-1981 рр. у рамках роботи над історико-архітектурним обґрунтуванням перспективного розвитку Києво-Печерського заповідника розробили підстави відновлення Успенського собору” [4, стор.104], а в 1981 році Київський міськвиконком і Держбуд України затвердили програму-завдання розробки проекту відновлення Успенського собору [4, стор.105]. В 1982-1986 роках проводились додаткові археологічні обстеження Успенського собору, особливо його фундаментів, проводились пошуки нових архівних джерел, що вносило свої корективи до будівельної історії собору і дозволило виконати реконструкції архітектурного вигляду собору станом на різні будівельні періоди.

Близько 20-ти років велися диспути між архітекторами, науковцями щодо доцільності та технології відбудови храму.

На порозі третього тисячоліття, в рік святкування 2000-ліття Різдва Христового, народу України повернуто з небуття національні святині: згідно

розпорядження Президента України Л. Д. Кучми і розпоряджень Голови Київської міської державної адміністрації О. О. Омельченка відроджені Михайлівський Золотоверхий монастир, собор якого присвячений небесному воїнові, покровителю Києва Архистратигу Михаїлу і Успенський собор Києво-Печерської Лаври – дім Матері Божої, яка сказала про нашу Святу Київську Русь “Хочу церкву Собі спорудити в Києві і хочу жити в ній”.

Безпосереднє відтворення собору було розпочато 25 серпня 1998 року.

Територію, на якій був розташований собор, можна було умовно розділити на три зони: зона повної руйнації в межах епіцентру вибуху, зона значної руйнації з залишками древніх стін і зона часткової руйнації з Іоанно-Богословським приділом, який вцілів після вибуху. Складність задачі з відтворення Успенського собору полягала в тому, що значна частина руїн була розколота на окремі елементи і zdeформована. Відповідно до реставраційних вимог всі залишки древніх конструкцій необхідно було зберегти і надати можливість їх подальшого вивчення.

Враховуючи складні геологічні умови (наявність лесових ґрунтів під фундаментами Успенського собору), було прийняте рішення пройти палями через існуючі бутові фундаменти. Всі спеціалізовані вітчизняні фірми відмовились від виконання поставленої задачі в зв'язку з її великою складністю. Тільки фахівцям корпорації “Укрреставрація” вдалося просвердлити фундаменти собору влаштувати буроін'єкційні палі, не порушивши при цьому “культурний шар” із значною кількістю поховань.

Складність задачі з відтворення Успенського собору полягала і в необхідності збереження залишків давньоруських стін та включення їх в спільну роботу з новим муруванням. Реставратори “зшили” стіни існуючого Іоанно-Богословського приділу арматурою, яку вставляли в горизонтальні скважини, що пробурювались в існуючих стінах. Після цього їх попередньо натягували і ін'єктували під тиском розчину. Подібний реставраційний метод був застосований корпорацією “Укрреставрація” на об'єктах не вперше.

В князівські часи між початком будівництва Успенського собору і його освяченням пройшло шістнадцять років. В наш час відтворений собор постав з руїн за два роки. 21 листопада 1998 року Президент України заклав капсулу з закладною грамотою на ознаку початку відтворення зруйнованого Успенського собору.

14 жовтня 1999 року було освячено і встановлено перший хрест, а 28 жовтня 1999 року – головний хрест на центральній бані відродженого Успенського собору.

На свято Успіння Пресвятої Богородиці, 28 серпня 2000 року, Успенський собор було урочисто освячено (рис.3).

Рис. 3. Відроджений Успенський собор (фото 2000 року).

Відтворення зруйнованого Успенського собору поклало край дискусіям щодо його доцільності, які точилися протягом десятиліть. Відроджений собор став символом нашого каяття перед пам'яттю предків, символом нашої спокути десятиліть панування войовничого атеїзму.

Література

1. Асеев Ю. С., Логвин Г. Н. Исследование архитектуры Успенского собора Киево-Печерской Лавры // Ю. С. Асеев, Г. Н. Логвин. // Рукопись. – К., 1951. – С. 22-23.
2. Закревский Н. Н. Описание Киева: вновь обработанное и значит.умнож.изд.с прил.рис. и черт. (в 2-х ч. / Н. Н. Закревский. – М.: Тип. Грачева и Ко, 1868. – 980 с.
3. Захарченко М. М. Киев теперь и прежде / М. М. Захарченко. – К.: Изд. С. В. Кульженко, 1888. – 290 с.
4. Ситкарьова О. В. Успенський собор Києво-Печерської Лаври. До історії архтектурно-археологічних досліджень та проекту відбудови / Сіткарьова О. В. - Київ: Фенікс, 2000 –231 с.

Аннотация

Описана история строительства, строительные периоды и архитектура главной святыни восточного православия – Успенского собора Киево-Печерской Лавры.

Ключевые слова: Успенский собор, православная святыня, история, архитектура.

Annotation

Were described the building history, the building periods and the architecture of the main sanctuary of Eastern Orthodox – the Dormition (Assumption) Cathedral of Kiev-Pechersk Lavra.

Key words: Dormition (Assumption) Cathedral, architecture, history, architecture.

УДК 728.11

А. В. Онофрійчук,

*аспірант каф. інформаційних технологій в архітектурі
Київського національного університету будівництва і архітектури*

**ЖИТЛО ДОВГОТРИВАЛОГО ПЕРЕБУВАННЯ
В СТРУКТУРІ МІСТА**

Анотація: розглядається питання розміщення об'єктів містобудування в структурі міста, як поліфункціональної просторової структури. Також йдеться про потребу міст в житлі довготривалого перебування і необхідність визначення його місця розташування. Розглянуто доцільність розміщення житла довготривалого перебування в структурі житлових районів, адміністративного центру міста та інтегрованої забудови.

Ключові слова: житло довготривалого перебування, житлова забудова, змішана забудова, адміністративний район, багатофункціональний комплекс.

Кожне місто – це складний функціонально-планувальний комплекс, який має зосереджувати в собі основні функції життєдіяльності міського населення: роботу, житло, відпочинок і пересування. Ці функції були визначені, як основні в резолюції «Афінської Хартії» в 1933 році [1]. Згідно цих функцій, територія міст поділялася на такі основні функціональні зони: сільбищу, промислову, комунально-складську, зовнішнього транспорту, рекреаційну і санітарно-захисну [2].

В повоєнні роки, розробки міських планів велися під впливом ідей